

PROBLEMATIKA ZGODOVINSKIH RAZISKAV V KNJIŽNICAH OB KNJIGI ASTRONOMIJA NA SLOVENSKEM IN SLOVENSKI ASTRONOMI NA TUJEM¹

Anja Dular

Pred nedavnim sta Stanislav Južnič in Marjan Prosen pri radovljiški založbi Didakta izdala pregledno študijo o zgodovini astronomije na Slovenskem. Delo, ki je bogato ilustrirano, podaja zgodovinski pregled stroke s področja naravoslovja, kar je pri nas bolj izjema kot pa pravilo. Predvidevam, da so začetna poglavja izpod peresa Stanislava Južniča, zato se bom v nadaljevanju dotaknila še nekaterih njegovih drugih razprav o tej tematiki. Knjiga gotovo zasluži pozornost širše javnosti, saj doslej podobnega dela še nismo imeli. Zanimiva pa je tudi z bibliotekarskega stališča, saj sta avtorja starejša obdobja in poznavanje problematike na naših tleh lahko osvetlila le s poznavanjem fondov knjižnic, ki so jih uporabljali na Slovenskem v preteklih stoletjih. Ker je malo verjetno, da bomo kmalu dobili novo delo o zgodovini astronomije, temveč bodo vsi, ki jih problematika zanima, prej imeli Južničevo in Prosenovo delo za temeljni priročnik, se nam zdi prav, da opozorimo na nekatere metodološke in stvarne napake v publikaciji. S tem pa nikakor nočem zmanjševati pomena tovrstnih raziskav, a želela bi, da bi bili zgodovinski podatki bolj preverjeni.

Posebnost obsežnega opusa del Stanislava Južniča (v podatkovno zbirko COBIB je od leta 1979 do danes vpisanih 317 enot, kar po merilih ARRS predstavlja zavidljivo število točk – 1560, ki so v zadnjem času eno izmed glavnih meril za uspešnost nekega raziskovalca) je tudi njegov uspešen prodor v dnevno časopisje in poljudne revije. Tako o »odkritjih«, žal sem morala dati besedo v narekovaj, ker ta največkrat niso novum, temveč raziskovalec ne pozna starejših objav oz. dokumentov, pogosto poročajo *Delo, Mag*, poljudne revije *Proteus, Gea, Življenje in tehnika, Presek* in strokovni revijalni tisk – *Zgodovina za vse, Knjižnica, Kronika, Zgodovinski časopis, Vakuum*, če naštejemo le nekatere. To je sicer pohvalno, vendar obenem nehote ustvarja klimo, koliko novega je v zadnjih letih odkril in kako orje ledino na raziskovalnem področju.

1 Južnič, Stanislav & Prosen, Marijan (2007). *Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem*. Radovljica: Didakta.

Ustavimo se najprej pri Koperniku. Od konca leta 2005 do februarja leta 2006 so razni mediji – *Delo*, *Nedelo*, TV Slovenija poročali o edinstvenem odkritju – dr. Stanislav Južnič je našel v NUK drugo izdajo Kopernikovega dela *De revolutionibus* iz leta 1566. Poslušali smo, kako se je Čop zmotil, kako je bil nato podatek napak prenesen tudi v slovenski vzajemni knjižnični računalniški katalog. Ob drugem izvodu te znamenite knjige, ki jo je našel v knjižnici Frančiškanskega samostana v Ljubljani, je bilo manj slišati, a vendar v delu *Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem* (2007) zopet govori o odkritju in poudarja napako v članku Jara Dolarja o tej knjižnici². Vsaj za slednjo lahko zapišemo, da je bila predstavljena ne le ozkemu sloju znanstvenikov, ampak tudi širši javnosti. Bila je na ogled na razstavi Slovenci v šestnajstem stoletju v Narodnem muzeju Slovenije leta 1986, opisana je v katalogu in upodobljena na fotografiji³, pa tudi v devetem zvezku pregledne publikacije o evropskih knjižnicah *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa – eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* lahko beremo o njej⁴. Jo je torej odkril dr. Južnič? Pa tudi sicer me vedno moti stavek: »Zaradi napačnega vnosa v Cobiss je ta izjemni zaklad ostal skrit dosedanjim raziskovalcem«⁵? Torej, če nečesa ni v sistemu COBISS, ne obstajal! Takšna miselnost je seveda prisotna predvsem med mlajšo populacijo, a od nekoga, ki se ukvarja s starimi tiski tega ne bi pričakovali, ali pač?

O knjigah s področja astronomije v plemiških knjižnicah v Sloveniji – npr. Turjaški knjižnici, Valvasorjevi, je pisal v več razpravah, dejstva pa ponovil v delu o zgodovini astronomije. Tu imam metodološki pomislek. Če hočemo predstaviti neko knjižnico, ne smemo iz nje izluščiti le enega segmenta, saj lahko le celovita slika o nekem fondu nekaj pove o ljudeh, ki so jo uporabljali, kar pa je seveda zelo zahtevno raziskovalno delo. Če se pa že omejimo le na eno znanstveno področje, nikakor niso dopustna sklepanja kot: »Knjižnica služi kot osnova za razmišljanje o znanstvenih prepričanjih Turjačanov takoj po njihovi vrnitvi v katoliško vero in še posebej o njihovem odnosu do kopernikanizma.«⁶ Podobne citate najdemo tudi v drugih razpravah. Ali pa na primer »Asclepi je bral Meriana«. Tako sklepanje je brez trdnejših dokazov, kakršen bi bili citati v Asclepijevi knjigi ali poznavanje fonda njegove knjižnice, precej na majavih nogah⁷. Verjetno imamo tudi tu opraviti z

2 Dolar, Jaro (2000). *Knjižnica frančiškanskega samostana v Ljubljani*. V: *Frančiškani v Ljubljani, Ljubljana: Poudariti moram, da je članek izšel postumno in je torej vprašljivo, kdo je zakrivil napako*.

3 Žvanut, Maja (1986). *Slovenci v šestnajstem stoletju, Ljubljana: Narodni muzej, str. 11, sl. 6 in Žvanut, Maja (1986). Slovenci v šestnajstem stoletju: Katalog razstavljenega gradiva, št. 323, str. 26*.

4 Bahor, Stanislav (2001). *Ljubljana Franziskanerkloster. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa – eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 9. Hildesheim, Zürich, New York: Olms-Weidmann, str. 199.

5 Južnič, Stanislav (2006). *Kopernik v Turjaški in Licejski knjižnici*. *Knjižnica* 50 (1/2), 7.

6 o. c.

7 Južnič, Stanislav & Prosen, Marijan (2007). *Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem*. *Radovljica: Didakta, str. 110; odslej Astronomija 2007*.

zamenjavo. Karel Granelli je izpitnim tezam, kjer se na naslovnici prav tako omenja Janez Krstnik Pogrietschnig, dodal poglavje *Compendiaria metropolis Carnioliae descriptio e Topographia Germaniae Austriacae* (1766)⁸. V obravnavani knjigi beremo še naslednje trditve – o Vegi npr. piše: »*Tesne stike s Francozi je ohranil tudi pozneje, saj ga je leta 1809 Napoleonov kralj Joachim Murat povabil v Neapelj.*«⁹ Napoleon prav gotovo ni imel kralja, pač pa maršala, ki je bil neapeljski kralj. Zanimivo bi bilo vedeti, kakšen matematični muzej je v 18. stoletju vodil Schmelzer na Dunaju.¹⁰ Podatek o številu knjig v Valvasorjevi knjižnici ne drži, saj je izvedena kombinacija dveh različic in razlaga, ki nikakor ni pravilna. Danes poznamo seznam Valvasorjeve knjižnice¹¹, kjer je popisanih 2630 knjig. Novejše raziskave so pokazale, da je bila ocena 10.000 knjig pretirana, saj je to skupno število enot – knjig in grafik, nikakor pa ne moremo zapisati kot Južnič, da je imel 2630 knjig v 10.000 zvezkih¹². Turjaška knjižnica je ena najstarejših pri nas. Toda od kod podatek, da je začel zbirati knjige Laurenz Turjaški, ki je živel v drugi polovici 15. stoletja¹³. Problematična so sklepanja, da so imeli ljubljanski jezuiti v svoji knjižnici Grimaldijevo knjigo, ker so nabavili leta 1709 dve knjigi njegovega starejšega sodelavca Riccolija¹⁴. Prav tako Breckerfeldov citat še ne dokazuje, da je bil Tacquetov učbenik v Ljubljani natisnjen v Neaplju leta 1724¹⁵. Malce nerazumljivo je, da se v tabeli o astronomiji v kranjskih knjižnicah v 17. stoletju kot lastnik pojavi Piranski mestni muzej. Tega v 17. stoletju prav gotovo ni bilo in je to zopet ena izmed netočnosti oz. nedoslednosti, no pa tudi danes institucija s tem imenom ne obstaja, v Piranu imamo Pomorski muzej Sergej Mašera, ki ima bogato historično knjižnico¹⁶.

Prvi tekst iz astronomije v slovenščini – Vodnikovo besedilo *O repatici Lublanske novize 2., 1798*. Besedilo, ki je bilo objavljeno v knjigi *Astronomija na Slovenskem*, je nato izšlo še v reviji *Proteus*¹⁷ in po čudnem naključju je prav ta segment omenjen ob prikazu *Proteusa* 70 (9/10) v *Delu*¹⁸. Znova moramo relativizirati besedico prvi. Prve tekste o astronomiji v slovenščini poznamo že z začetka 18. stoletja, torej skoraj sto let prej.

8 Izvod v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije, sig. XXX 94.

9 *Astronomija* 2007, str. 125.

10 o. c., str. 41.

11 *Bibliotheca Valvasoriana*. Ljubljana, Zagreb 1995.

12 *Astronomija* 2007, str. 53.

13 o. c. str. 53.

14 o. c., str. 39–40.

15 o. c., str. 41.

16 Presl, Igor (2005). *Katalog knjig iz 16. stoletja v knjižnici Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran*. (Elektronski vir.) Piran: Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran.

17 Južnič, Stanislav & Prosen, Marijan (2008). *Prvo slovensko besedilo iz astronomije. Proteus* 70 (9), (10), 467–468.

18 Južnič, Stanislav (2007). *Začetki astronomije v slovenskem jeziku. Delo* 50 (188), str. 22.

Sredi 17. stoletja je Jan Amos Komensky izdal prvo otroško enciklopedijo *Orbis sensualium pictus* (1658). Ker je kot pedagog dobro poznal dušo mladega bralca, je knjiga opremljena s številnimi ilustracijami. Učitelj popelje otroka v tvorni in abstraktni svet. Prva izdaja je imela besedilo vzporedno tiskano v latinščini in nemščini, že v 17. stoletju pa so izšle številne izdaje oz. prevodi v evropske in celo azijske jezike – arabščino, turščino perzijsko, mongolščino. Knjiga ni bila le priročnik, ampak tudi učbenik latinščine in v ta namen so jo uporabljali vse do konca 18. stoletja. Leta 1711 jo je Hipolit Novomeški prevedel v slovenščino, žal je ostala v rokopisu. Vsebuje pa seveda tudi poglavje o nebesnih telesih. V poglavju 103 z latinskim naslovom *Sphaera coelestis = zvezdogleda kunšt* beremo npr. »*tih nebes kugla se obrača ali verty na ossi okuli kugle te zemlje v času štiri inu dvajseti ur ...*« »*tiga raka cirkel, ali okroz, inu tiga skalniga kozla cirkel glihravnu tih soncaobračkou končavci, ali kakor eni mejnyki tiga sončniga objekta*«. 104. poglavje *Planetarum aspectus* je prevedeno v *Planetov Stališča*, 105. *Phases lunae ali Te lune podobne*, 106. pa je posvečeno sončnim in luninim mrkom – *Eclipses: Marknenie sonca inu lune*¹⁹.

Iz 18. stoletja lahko prav tako navedemo še primer Pohlinovega prevoda in priredbe dela Rudolpha Zachariasa Beckerja *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm* (Dunaj 1789). Vsebuje tudi poglavje o meteorologiji, o oblakih, gromu in streli. Omenja celo strelovod, razloži njegovo delovanje in tudi letnico odkritja (1752) ter imenuje izumitelja Benjamina Franklina²⁰. Če teh dveh navedb ne moremo imeti za prve astronomske tekste, ker sta le prevoda in drugi bolj sodi v področje fizike, pa bi moral raziskovalec zgodovine astronomije ob iskanju najstarejših besedil vsekakor pomisliti na pratike. Valentin Vodnik je v *Velike pratike*, ki so izšle leta 1795, 1796 in 1797, torej v letih od 1794 do 1796, vedno vključil v *Predgovor od kalendra* tudi odstavek *Od Mrakenja*, kjer beremo na primer: »*Sonce mrakne lejtos dvakrat, a ne per nas, Luna mrkne dvakrat per nas*«²¹.

V tem prvem delu sem opozorila le na nekaj nedoslednosti v poglavjih o starejši zgodovini v monografiji *Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem*, kjer sta se kot avtorja podpisala Stanislav Južnič in Marijan Prosen. Delo sledi razvoju stroke vse do današnjih dni, kar je v takih pregledih malce neobičajno, še bolj nenavadno pa je, da tudi v predstavitvah dela astronomov v najnovejšem času mrgoli netočnosti²² in netaktnosti²³.

19 Leeming, Henry (1991), *Some textological and lexicological aspects of Fr. Hipolit's version of Komensky's Orbis sensualium pictus*. *Razprave*. (Razred 2), *Razred za filološke in literarne vede* 14, str. 201.

20 str. 354–360.

21 Vodnikova *Velika pratika* za leta 1795, 1796 in 1797, faksimile, Ljubljana 1996.

22 *Astronomija* 2007, str. 196.

23 o. c., str. 205.

Analizirati celoten Južničev opus in pokazati na vse netočnosti je nemogoče, a sem se odločila še za dve razpravi. V prvi številki revije *Knjižnica* za leto 2008 je natisnjena razprava *Najstarejši ohranjeni knjižnični katalog na Slovenskem – 1. del*²⁴. Delo res še ni zaključeno, a kot sem razbrala, bo sledil le še opis nekaterih pomembnejših publikacij. Ustavimo se lahko že pri naslovu, ki ga avtor sicer modificira in pojasni, da obstajajo tudi starejši popisi protestantskih knjižnic. Žal pa ni pomislil na popise samostanskih knjižnic – na primer najstarejši znani stiški katalog je iz leta 1576²⁵, pa katalog knjižnice ljubljanskih škofov, ki sega v 16. stoletje²⁶, popise oz. kataloge knjig v zapuščinskih inventarjih. Nerodne so interpretacije kot »vpisoval je ekslibrise med naslovnice knjig«. Da pa so matematična in astronomska dela zapisana na konec oddelka zgodovine, ni nedoslednost, pač pa to ustreza delitvi znanosti v tistem času. V tabelah in citatih je precej netočnosti. Tomaž Akvinski ni avtor knjige *In logica Arlis in Arlis in fol.*, pravilno je seveda artis, kar velja tudi za delo Lambertusa de Monte in Palamedesa na 2. preglednici. V dodatku pa ne loči dobro med viri in literaturo. Sprašujem se tudi, ali je primereno primerjati cerkveno in zasebno knjižnico (tabela 1).

Stanislav Južnič je predaval tudi na letošnjem zborovanju zgodovinarjev, kjer je predstavil referat *Protestantski most med Tübingenom in Notranjo Avstrijo*. Tema posvetovanja je bila *Evropski vplivi na slovensko družbo*²⁷. Obravnaval je predvsem Ungnadov delež in sodelovanje pri dejavnosti slovenskih protestantov na Wirttembergem. V izvlečku je zapisal, da bo obravnaval tudi Megiserja in Keplerja, a potem v referatu tega ni. Vsaj za Megiserja dvomim, da je njegovo pot do Celovca res utrl Ungnad, saj vemo, da je bil prej že v Ljubljani. V članku mrgoli netočnosti – npr. Ferdinand je enkrat cesar, drugič kralj, govori o Bartolomejski noči, čeprav v našem zgodovinopisju uporabljamo termin Šentjernejska noč. Od kod podatek, da je bil med tiskarskimi vajenci v Tübingenu Ljubljančan Mandelc²⁸. Zanj žal ne vemo niti, kje je bil rojen – torej ga ne moremo poimenovati Ljubljančan, niti kje se je učil tiskarstva in knjigoveštva. Če je Južnič torej našel nove podatke, ki bi zapolnili to vrzel v našem znanju, bi pričakovali, da to utemelji. Žal pa se zdi, da je tu prišlo do zamenjave in je del podatkov iz življenja tiskarskega pomočnika Lenarta Mravlje²⁹ pripisal tiskarju Mandelcu. Časovno sov-

24 Južnič, Stanislav (2008). *Najstarejši ohranjeni knjižnični katalog na Slovenskem*. *Knjižnica* 52 (1), str. 7–40.

25 Bahor, Stanislav (2000). *Stična. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa – eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 9, Hildesheim, Zürich, New York: Olms-Weidmann, str. 243.

26 Dolinar, France Martin (2004). *Knjižnice skozi stoletja. (BiblioThecaria 14.) Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo*. str. 179.

27 Južnič, Stanislav (2008). *Protestantski most med Tübingenom in Notranjo Avstrijo. V: Evropski vplivi na slovensko družbo. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije*. str. 39–57.

28 o. c., str. 45.

29 Kidrič, France (1933). *Mravlja (Mraula, Maraula) Lenart. V: Slovenski biografski leksikon. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka*, str. 159.

padanje med dogodki iz Ungnadove dejavnosti in Kopernikovim življenjem je sicer zanimivo³⁰, a med njimi ni nobene globlje povezave, zato bi jih lahko pričakovali le v kakšni kronološki preglednici, kjer so nanizana dejstva iz različnih strok. V članku o povezavah pa nehote dobimo vtis, da hoče avtor spodbuditi razmišljanje o »sodelovanju« med Kopernikom in Ungnadom, ki nimata nič skupnega, le živela sta v istem času, če ju ne povežemo prek tretje osebe Peucerja. Take povezave, ki se jih vse prepagosto poslužuje gostobesedni Stanislav Južnič, pa so v zgodovinopisju nenavadne.

Za konec še pripomba o izvoru fotografij in s tem virih. Južnič zelo redko navaja, kje je dobil kakšen dokument v slovenskih knjižnicah. Nasprotno pa se zahvaljuje npr. knjižničarjem v Oklahomi, da so mu dovolili objaviti to ali ono sliko naslovnice³¹. Njegove trditve so tako težje preverljive, obenem pa kaže odnos do naših varuhov knjižnih zakladov, saj si je fotografije večinoma pridobil brez dovoljenja, to lahko argumentirano trdim za večino gradiva iz knjižnice Narodnega muzeja Slovenije.

Dr. Anja Dular, bibliotekarski svetnik, je vodja knjižnice v Narodnem muzeju Slovenije.

Naslov: Prešernova 20, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: anja.dular@nms.si

30 Južnič, Stanislav (2008). *Protestantski most med Tübingenom in Notranjo Avstrijo*. V: *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 47.

31 Npr. Južnič, Stanislav (2006). *Kopernik med Slovenci*. V: *Zgodovina za vse 13 (1)*, str. 11.